

XS140 Základy psychologie

4.

Přírodovědecká fakulta MU

Prof. PhDr. Evžen Řehulka, CSc.

Teze charakterizující vývoj

Vývoj je celostní proces, v němž se vyvíjí celý organismus i psychika člověka.

Ve vývoji se uskutečňuje vzájemné podmiňování a souvislost tělesného a psychického.

Vývoj je souvislý proces, v němž na sebe jednotlivá stadia navazují.

Vývoj neprobíhá rovnoměrně v čase a s postupujícím věkem se zpomaluje. Ve vývoji se střídají období rychlejšího a pomalejšího tempa a často se také oblasti tělesné a psychické vyvíjejí odlišnou rychlostí.

Vývoj je nezvratný proces.

Vývojové zvláštnosti se projevují individuálním způsobem, tzn. že změny dané vývojem se projevují vždy v kontextu osobnosti, tedy ovlivněny schopnostmi, temperamentem atp.

Vývoj je socializační proces, v němž se jedinec postupně "zespolečenštuje", seznamuje se s normami a hodnotami společenského prostředí, v němž žije a přejímá role, které mu společnost ukládá.

S postupujícím vývojem dochází k individualizaci, jedinec si stále více uvědomuje sebe sama, svou osobnost, i své vztahy k prostředí.

Pro naše další potřeby popisu jednotlivých období psychického vývoje člověka budeme používat následující **periodizace**, kde vycházíme z práce J. KURICE ad. (1986):

Stadium prenatalní (od početí do narození).

Stadium novorozenecké (od porodu do přibližně 6 týdnů).

Stadium kojenecké od cca 6 týdnů do dovršení 1 roku; dítě se koncem novorozeneckého období zadaptovalo na nové životní podmínky a koncem tohoto období se začíná již objevovat řeč a chůze.

Stadium batolete (od 1 roku do dovršení 3 let; možností chůze se výrazně zvětšuje aktivita dítěte, patrné je zapojování do sociálních vztahů vrcholící uvědoměním si vlastního "já").

Stadium předškolního věku (u nás jde o období mateřské školy, tedy o roky 3. až 6.; celkově tu dítě nabývá zkušenosti s novým sociálním zařazením).

Stadium mladšího školního věku začíná vstupem do školy po dovršení 6. roku a končí nástupem prepuberty zpravidla mezi 10. až 11. rokem.

Stadium pubescence (období mezi 10. až 11. rokem a 15. až 16., je určeno především fyziologicky začátkem pohlavního dozrávání a jeho dokončením).

Stadium adolescence (přibližně mezi 15. až 20. rokem, plné zapojení do společenského života a příprava na povolání).

Stadium rané dospělosti (od 20. až 22. roku do přibližně 30. roku života, období seberealizace a založení rodiny).

Stadium plné dospělosti (30. až 32. rok a ukončení u 45. až 48. roku, období výkonnosti a tvořivosti, výchova dětí).

Stadium staršího dospělého věku (48. až 60., event. 65. rok života, objevují se určitá omezení daná involucí, ale dlouho plně kompenzovatelná).

Stadium počátečního stáří, stárnutí (64./65. rok až do 75. roku, období důchodu).

Stadium stáří (zpravidla od 75. roku, zjevná omezení; tělesná, rozhodující je zdravotní stav, a psychická aktivita).

S. FREUD V rozčlenění psychického vývoje vychází z předpokladu, že psychický vývoj je třeba vidět především v utváření dynamické složky osobnosti, tj. v afektivní stránce a v její závislosti na uspokojování pudů, hlavně pudu sexuálního. Z tohoto hlediska rozlišuje psychický vývoj do pěti období, v nichž se sexuální energie fixuje postupně na různé "erogenní" zóny

Orální stadium (zhruba první rok života). Celý život kojence v tomto období je zaměřen na bezprostřední uspokojování emočních potřeb bez ohledu na následky ("princip slasti"), přičemž hlavní libost získává ze sání a (později) z kousání, tedy z aktivity vázané na ústa.

Anální stadium (druhý a třetí rok), kdy uspokojování emočních potřeb je vázáno hlavně na funkce vyměšování (libost získává dítě vypuzováním a zadržováním výměšků). Dítě si v té době začíná uvědomovat sebe samo jako nezávislého jedince, předmětem jeho lásky je především ono samo jako psychologická osoba ("narcismus"). Jeho časté "já", "já sám" i jeho vyžadování jistých ceremoniálů vyvolává ovšem omezení ze strany okolí a výbuchy zlosti nebo vzdor dítěte. Ryze požadovačný postoj začíná být kontrolován prvním zřetelem ke skutečnosti ("princip reality").

Falické stadium (čtvrtý a pátý rok), kdy dítě získává již libost z oblasti genitálií (infantilní masturbace je v té době častá). Dítě si začíná být vědomo svého pohlaví a přesunuje svou lásku ze své osoby na rodiče opačného pohlaví (tzv. "oidipovský komplex" chlapců s láskou k matce a žárlivostí k otci a opačný "komplex Elektrin" u dívek). Tento zvláštní vztah k rodičům je za normálních podmínek vyřešen, a tím je uvolněna cesta dalšímu zdravému citovému vývoji dítěte. Pod tlakem strachu z kastrace (více neuvědomělého ovšem) opouští dítě všecku infantilní sexualitu a "princip reality" docela převládne.

Latentní stadium (od šestého roku až do puberty). V době, kdy dítě zpravidla vstupuje do školy, ustupují na čas jeho stupňované citové a sexuální zájmy do pozadí a důraz se přesouvá na růst rozumový (nabývání vědomostí) a na společenský a mravní vývoj (roste altruismus, vyvíjejí se mravní ideály).

Genitální stadium (odpovídající pubertě, asi od 12 let), kdy se postupně vyvíjí zralé afektivní a sexuální citění, zpravidla ještě ve dvou stupních. Nejprve ve formě homoeroticismu, kdy se vytváří vztah chlapců k chlapcům a dívek k dívkám, tvoří se jejich přátelství, obvykle jen "platonického" rázu, a odmítá se vztah k dětem opačného pohlaví. Teprve potom (obvykle kolem 15 let) vznikají první citové vztahy heterosexuální, zprvu jen tápavé a nejisté.

Jean PIAGET (1896 – 1980)

1. Stadium sensomotorické

(od narození asi do dvou let).

2. Stadium symbolické, předpojmové (předoperační), zhruba od dvou do čtyř let; začíná s nástupem řeči.

3. Stadium názorného myšlení

(od 4 asi do 7 nebo 8 let).

4. Stadium konkrétních operací

(od 8 asi do 11 nebo 12 let).

5. Stadium abstraktních (formálních) operací (objevuje se v pubertě, mezi 12. a 14. rokem).

Jean PIAGET (1896 – 1980)

- a) **Stadium sensomotorické** (od narození asi do dvou let). Lze je dále dělit na několik úseků, během nichž dítě přechází postupně od dílčích vjemů k vytvoření pojetí trvalého předmětu (jak je vidět z toho, že dítě začíná hledat předmět, který zmizel z jeho vjemového pole). To je také podmínkou pro uznání "já" jako odlišného od ostatních a pro vytvoření specifického vztahu k matce (teprve tímto okamžikem, kolem 7. měsíce, začíná tedy prvý sociální vztah, který pak umožňuje dalekosáhlou socializaci a kulturaci dítěte).
- b) **Stadium symbolické, předpojmové** (předoperační), zhruba od dvou do čtyř let. Začíná s nástupem řeči, tj., s objevem symbolických znaků pro ustavené představy. Slova však vyjadřují spíše přání dítěte než skutečná objektivní fakta, tj. dítě je zatím zcela ovládáno svým egocentrismem a naprostým antropomorfismem.
- c) **Stadium názorného myšlení** (od 4 asi do 7 nebo 8 let). Dítě začíná vyvozovat závěry, zatím jen na názorné rovině, a proto často zcela chybně. (Když např. přesype korálky z jedné skleničky do druhé, která má jiný tvar, usuzuje, že korálků je víc, "protože je to vyšší" apod.) I zde je ještě patrný vliv zkreslujícího egocentrismu, závislosti na činnosti dítěte (arteficialismus) i vliv různých zevních nátlaků a sugescí.
- d) **Stadium konkrétních operací** (od 8 asi do 11 nebo 12 let). Dítě si již vytváří jisté myšlenkové kategorie (pojem třídy, počtu, řady, příčinnosti apod.).
- e) **Stadium abstraktních (formálních) operací** (objevuje se v pubertě, někdy mezi 12. a 14. rokem). V té době si dítě vytváří skutečnou logiku na abstraktní úrovni, vytváří domněnky a ověřuje je, vytváří vztahy mezi pojmy, třídami, vyvozuje úsudky z obecných soudů apod. Teprve ve čtvrtém a pátém stadiu stává se dítě opravdu schopným myšlenkové spolupráce na základě rovnějšího vztahu sociálního, je schopné výměny myšlenek a respektování společenských pravidel a norem.

Před narozením a porod

Psychologie se začíná zabývat člověkem dlouho **před narozením**. Můžeme studovat psychologické vlastnosti otce a matky, kvalitu jejich soužití a širší společensko-psychologické souvislosti, v nichž rodiče žijí, což se potom všechno promítne do okolností, do nichž se dítě narodí. Psychologie se však již v dnešní době zabývá přímo dítětem, přesněji řečeno plodem (od 8. týdne těhotenství) či dokonce embryem (od počátku vývoje do 2. měsíce). Plod reaguje na podněty zvukové a světelné (světlo procházející břišní stěnou matky) a dokáže se již také učit, tj. dovede zpracovávat zkušenosti. Plod projevuje aktivitu i při porodu a je známo, že zdravé živé dítě se rodí lépe než mrtvý plod. Lidský plod se může dostávat do aktivního kontaktu s matkou. Tento vztah je především citový a jeho význam spočívá v tom, že vytváří hluboké základy pro psychický vývoj dítěte. Již lidová zkušenost věděla, že dobrý psychický stav matky, tedy hlavně pozitivní vztah k očekávanému dítěti, dobrá osobní pohoda matky, vyvarování se stresu a konfliktů, je v těhotenství důležitý.

Nejdramatičtější začátkem samostatného života dítěte je **porod**. Lékaři a psychologové se v současné době snaží o to, aby porod byl pro matku a pro dítě co nejpřirozenější, nejšetrnější a co nejméně násilnou událostí. Psychologicky je nejvýhodnější, pokud to zdravotní stav matky dovoluje, aby se matka o svého novorozence starala sama a byla s ním v co nejužším tělesném a psychickém kontaktu. Situací, která tento vztah umožňuje, je kojení. Kojení je klasickou situací interakce mezi matkou a dítětem, kde jedna i druhá strana dává a přijímá, jedna druhou stimuluje, jedna i druhá prožívá intimitu těsného vztahu tělesného a citového

Novorozenec

Novorozenecké období trvá od narození do 28. dne života.

- **Tělesný vývoj**
- Novorozenec se rodí s průměrnou hmotností 3 400 gramů. Chlapci jsou obvykle o něco těžší. 95 % dětí narozených v termínu porodu váží 2 500–4 600 gramů. Děti s hmotností pod 2 500 gramů označujeme jako děti s nízkou porodní váhou, děti s hmotností pod 1 500 gramů jako děti s velmi nízkou porodní váhou. Jedná se o nejrizikovější skupinu. U každého novorozence očekáváme po porodu pokles hmotnosti, tzv. fyziologický pokles, který je 5–6 % tělesné hmotnosti, někdy až 10 %. Úbytek vrcholí 3.–4. den po porodu a novorozenec jej vyrovnává obvykle do 10–14 dnů po narození. Porodní délka je v průměru 50 cm, obvod hlavy je v průměru 34 cm.
- **Pohybový vývoj**
- Tělesná aktivita novorozence je orientována na získání potravy. Spočívá v křiku při hladu a v tzv. hledacím reflexu, kdy hladové dítě obrací hlavu za teplým předmětem ve snaze najít matčinu bradavku. Vyvinuty jsou také reflex sací, kašlací, polykací, úchopový a další základní reflexy.

Novorozenec

Novorozenecké období trvá od narození do 28. dne života.

- **Duševní vývoj**
- V prvních 1–2 hodinách po normálním porodu je novorozenec ve stavu, který se označuje jako klidné bdění. V pozdějších dnech v tomto stavu stráví asi 10 % z celého dne. Doba klidného bdění se prodlužuje s věkem. Hned po narození je novorozenec schopen zadívat se na objekt a sledovat jeho pohyb.
- **Sociální vývoj**
- Již v tomto věku se vytvářejí sociální vazby. Vztah matky k dítěti může být negativně ovlivňován např. sociální situací matky, průběhem těhotenství a porodu. Přesto má většina matek a otců k dítěti kladný vztah. Na tuto vazbu odpovídá novorozenec již v prvních dnech a týdnech života tím, že vyhledává svoji hlavní osobu a na ni se potom i v budoucnosti obrací, kdykoliv potřebuje pomoc a lásku. Pro vytvoření pevné sociální vazby mezi matkou a dítětem jsou nejdůležitější první dvě hodiny po porodu. Proto bývá dnes dítě bezprostředně po porodu položeno na prsa matky, aby se kontakt umožnil. Dítě se často již v tuto chvíli přisaje k prsu, což má význam pro úspěšné kojení.

Dítě od začátku 3. měsíce do stáří 1 roku nazýváme **kojencem.**

- V tomto období prodělává dítě prudký rozvoj tělesný a psychický. Mezi 6. a 8. měsícem se začíná prořezávat tzv. mléčný chrup. Pokračuje zrání CNS, což umožňuje složitější zpracování podnětů. V devíti měsících dokáže dítě sedět, snaží se vzpřimovat, začíná po dlaních a po kolenou lézt a může se tak zmocnit předmětů, které byly dosud mimo jeho dosah. To je významný pokrok v poznávání světa. Zdokonalil se také úchop a dítě nyní může snadno uchopit i drobné předměty. Kojenec rád vyhazuje věci z kočárku nebo z postýlky a sleduje jejich pád. Vývoj je patrný i v řeči, kdy již většina dětí začíná rozumět jednoduchým výzvám, často jsou používána slabičná slůvka (např. "pápá", "ba") a projevuje se aktivita v sociálních kontaktech.

R.Spitz: socializace kojence

Podle psychoanalyticky zaměřeného badatele **R. Spitze**, který sledoval vývoj dětí v ústavech, lze v oblasti socializace mluvit u kojence o „**preobjektálním stadiu, o stadiu předběžného objektu a stadiu objektu**“.

- 1. stadium preobjektální (2.- 4.měsíc) - dítě nemá nastavený žádný rozlišitelný vztah k osobám-objektům okolo.** Dokáže sice rozpoznat matku či blízkou osobu podle hlasu, doteků i obličeje, ale jde spíše o to, že ji často vidí a cítí; první sociální úsměvy naznačující nástup vyššího stupně sociální zralosti, se objevují kolem 3. měsíce, zpočátku tak odlišuje dítě obličej (oči, nos, ústa) od jakéhokoliv jiného předmětu a usmívá se při kontaktu s jakoukoliv osobou, úsměvem reaguje i na jakýkoliv (byť namalovaný) obličej s úsměvem; dítě si tak nastavilo trvalý vztah k lidskému obličejí, který vede k prohlubování komunikace s okolím;
- 2. stadium předběžného objektu (5.- 8. měsíc) - dítě reaguje adekvátně na výrazy obličeje,** pozná matku a osoby blízké, směje se na sebe v zrcadle, aniž se pozná, je extrovertnější a společenější, rádo sleduje okolí, napodobuje výrazy tváře i zvuky a pohyby;
- 3. stadium objektu (9. – 12. měsíc) - matka představuje v citovém životě dítěte** jedinečnou pozici a funkci, kterou nelze posuzovat pouze podle kladné odezvy dítěte, ale zejména podle negativních reakcí při odloučení.

separační úzkost

Separační úzkost se jako první strach v životě dítěte začíná zcela přirozeně objevovat a projevovat kolem 7. měsíce. Jsou však i děti, u kterých lze rozpoznat až kolem 1,5 roku. Kojenec žije naprostou přítomností. Jakékoliv náhlé přerušení již vytvořených vztahů a citových vazeb může u dítěte být těžkou záležitostí a může vést k přechodnému i dlouhodobému poškození.

Na účinku a důsledcích separační úzkosti se podílí:

věk dítěte – čím je dítě mladší, tím je separační úzkost silnější, v předškolním období však naopak může separace posilovat osamostatňování dítěte;

forma separace – zda jde o krátkodobé odloučení, dlouhodobé, náhlé, postupné či úplné; v případě aktivní separace dítě opouští matku a prozkoumává okolí – byt, zahradu, ale vždy se vrací na výchozí místo, v případě pasivní separace je opouštěno matkou, aniž by o to stálo,

prostředí, ve kterém je dítě separováno – může jít jak o pobyt v nemocnici, tak o pobyt u babičky nebo jiné osoby, která dítě hlídá;

přítomné a doprovázející osoby - jejich chování i samotný vztah k dítěti, jejich snaha o zklidnění dítěte a odvedení pozornosti od nepřítomné matky;

temperamentové vlastnosti dítěte;

předchozí zkušenosti dítěte s odloučením od matky.

Fáze separační úzkosti:

1. Fáze protestu – ve chvíli, kdy se matka vzdálí, dítě pláče, křičí, brání se, jiné dospělé razantně odmítá, volá matku a doufá, že se tak jako jindy objeví a na pláč bude reagovat; tato obranná fáze může trvat několik hodin i dnů. Ne všechny děti však dávají svůj protest najevo pláčem a křikem, je třeba si uvědomit, že i děti navenek hodné, tiché a uzavřené do sebe, na nichž není možno vysledovat známky protestu, mohou uvnitř sebe sama trpět a prožívat ztrátu matky velmi intenzivně. Může se tak stát, jakoby fázi protestu vynechaly a ihned prožívaly fázi zoufalství.

2. Fáze zoufalství – dítě opakovaně pláče nebo plakat a křičet přestává, ztrácí naději v návrat matky, je stísněné, apatické, často tiché, uzavírá se do sebe, odmítá jíst, pít, pokud již bylo například částečně či úplně bez plen nebo již přestalo používat dudlík, je možný návrat – regres na nižší vývojový stupeň, dítě se k plenám i dudlíku vrací. I tato obranná fáze může trvat několik hodin, dnů i týdnů. Zejména nyní je potřeba trpělivosti od okolních osob, dostatečná péče o dítě a maximální snaha o jeho adaptaci a přizpůsobení se situaci.

J. Bowlby (1907-1990): vazba, připoutání, přimknutí (attachment)

J. Bowlby, jeden z nejvýznamnějších psychoanalyticky orientovaných psychiatrů, který poukázal na důležitost pevných raných vztahů dítěte, vyjádřil na základě zkoumání mladistvých zlodějů názor o klíčovém původu duševních poruch – narušeném či přetrženém vztahu s matkou v raném věku. Zabýval se zejména vytvářením **první citové vazby dítěte – kojence (jejímž cílem je blízkost nebo dotyk a subjektivním ziskem se stává pocit jistoty a bezpečí)** k nejdůležitějším osobám v jeho okolí (nejčastěji k matce, která by měla být schopna citlivě reagovat na potřeby dítěte, adekvátně je interpretovat a zpětně ve vhodnou chvíli na potřebu dítěte odpovídat) a považoval ji za jednu ze základních potřeb člověka. **Kvalita tohoto přimknutí pak provází dítě po celý život v tom, jak se cítí mezi lidmi, jak je schopno či neschopno navazovat nové vztahy, nakolik se ovládá či jedná agresivně.** Na rozdíl od jiných teorií objektivních vztahů staví Bowlby do popředí ne objekt jako matku, ale blízkost k matce. **Pokud je tedy vazba matky a dítěte jistá, dítě má pocit, že je rodič nablízku a kdykoliv k dispozici, snadno se od matky samo vzdaluje, je zvědavé; při krátkodobé nepřítomnosti matky reaguje úzkostí, odmítá cizí osobu a po návratu matky se zklidní.** V tomto vztahu se jistě cítí i matka, její reakce na dítě jsou adekvátní situaci, láskyplné. Ve starším věku je dítě z této vazby oblíbené, společenské, vynalézavé, má přátelský vztah s rodiči a je schopno navazovat bez problému intimní vztahy.

HRA

- Ch. Bühlerové rozdělují hry na **funkční** (jde o jednoduché pohyby a činnosti, např. poskakování, tahání pohyblivé hračky atd.; jde zde o "radost z jednání"), **fikční** (využívají intelektuálních funkcí a možností poznávat ve hře nejrůznější stránky předmětné nebo sociální skutečnosti) a **konstrukční** (stavění kostek, skládání různých stavebnic atd.).
- V učebnicích se někdy používá rozdělení her na **tvořivé** a na **hry s pravidly**. U tvořivých her si děti samy volí námět hry (např. hra na školu, na lékaře atd.). Způsob hry se mění s věkem. Hry s pravidly potom rozdělujeme ještě na pohybové (např. na schovávanou, na slepou bábu atd.) a didaktické, které sledují výchovně vzdělávací cíle (např. doplňování obrázků, hádanky, slovní hry atd.).
- Časté a logické je ještě rozdělení her na **individuální** a **skupinové**. Skupinová hra je velmi významným faktorem socializace. Právě v období předškolního věku dochází k důležitému vývoji, kdy si děti postupně přestávají hrát "jedno vedle druhého" a začínají si hrát "jedno s druhým".

nástup školní docházky - "přípravenost dítěte na školu" – "školní zralost"

1. ***Tělesnou stránku školní zralosti.*** Zabývají se jí dětské lékařky, kteří se zaměřují nejen na zdraví dítěte, ale i na stupeň vývoje jeho organismu. Současně platí, že jediným měřítkem zralosti nemůže být věk a tělesná zdatnost.
2. ***Rozumovou stránku školní zralosti.*** Chápe se široce, neboť bereme v potaz celý okruh schopností týkajících se poznávání a vyjadřování reality (tedy např. schopnost postžení podstatných znaků a vztahů mezi jevy, záměrnou koncentraci pozornosti, rozumění řeči, pokud možno správnou výslovnost, zájem o nové poznatky, rozvinutí jemné motoriky ruky atd.).
3. ***Citovou složku školní zralosti.*** Dítě musí mít určitou úroveň emoční stability a omezovat impulsivní reakce, aby učitel mohl využívat citové kapacity dítěte při motivování školního zaměstnání.
4. ***Sociální složku školní zralosti.*** Začínající školák musí být schopen komunikovat s vrstevníky, spolupracovat s nimi, dokázat se zapojit do skupiny a musí být schopen převzít roli žáka.

Erik H. Erikson je autorem psychoanalytické teorie lidského vývoje. Mnohem více než Sigmund Freud zdůrazňuje význam lidského já (tedy nikoli instinktů a nevědomí) a vliv historických, sociálních a kulturních podmínek na vývoj člověka.

Eriksonovým základním východiskem je předpoklad, že **vývoj člověka se děje po celý jeho život**

Nejznámější je Eriksonova **teorie osmi věků člověka** (Erikson 1950, 1963, Boeree, 2009). V ní vymezil osm fází vývoje osobnosti; **každá fáze je spojena s nějakým zásadním životním úkolem, který v sobě nese určitý vnitřní konflikt (vývojovou krizi).** Pokud je tento konflikt vyřešen, přináší to pro ego člověka novou sílu a mohutnost. Pokud konflikt vyřešen není, jedinec opouští fázi s pocitem méněcennosti a ten si nese do další životní etapy.

Osm věků člověka - osm stadií vývoje lidského života

(zdroj: Erikson, 1950, 1963; Boeree, 2006)

1. stadium - základní důvěra proti základní nedůvěře (od narození do 1 roku).
2. stadium - sebedůvěra, autonomie a vůle proti zahanbení, studu a pochybám (od 1 do 3 let).
3. stadium - iniciativa, ochota riskovat oproti pocitům viny, rozvíjí se svědomí (od 4 do 5 let).
4. stadium - poznávání světa, získávání kompetence, snaživost proti lhostejnosti a pocitu méněcennosti (od 6 do 12 let).
5. stadium - nalezení identity a věrnosti, převzetí role svého pohlaví oproti difúznosti rolí při zařazování do společnosti a strachu ze zavržení (od 12 do 18 let).
6. stadium - intimita, sblížení, láska proti izolaci, samotářství (mladší dospělost).
7. stadium - sociální zralost, plodnost, vyvrcholení života, produktivita a péče o druhé oproti stagnaci, prázdnotě, chudosti vztahů (střední dospělost).
8. stadium - moudrost, sebeúcta, integrita „já“ proti zoufalství, zahořklosti, depresi (pozdní dospělost, stáří). V osmé životní etapě je úkolem vyrovnat se s bilancí svého života, přijmout život takový, jaký byl, i fakt smrti.

Kohlbergova stádia morálního vývoje

[Lawrence Kohlberg](#) byl [americký psycholog](#), který se zabýval [vývojovou psychologií](#), vývojem pojmů a morálního myšlení. Východiskem vytvoření jeho stadií morálního vývoje byly práce [švýcarského psychologa Jeana Piageta](#), částečně i [francouzského](#) průkopníka testů inteligence [Alfréda Bineta](#). Kohlberg zastával názor, že [kognitivní vývoj](#) (tedy zvyšování inteligence a schopnosti správně uvažovat) je nutným předpokladem vývoje mravního, ale dosažení vyšších kognitivních stadií ještě neznamena vyšší stupeň [morálky](#).

Kohlbergova stadia morálního vývoje jsou dodnes jedním z důležitých pojmů [vývojové psychologie](#).

- Podle Kohlberga jsou jednotlivá morální témata daná a neměnná, jedinec je prochází v určeném pořadí a žádné nemůže vynechat - to dokazoval na různých multikulturních výzkumech. Ačkoliv byl tento předpoklad později vyvrácen (například důkazy [Kurtinesové](#) a [Greifa](#)) a sám Kohlberg svou teorii revidoval, z tohoto postulátu neustoupil. Protidůkazy přinesla také [Carol Gilliganová](#), která napadla posloupnost stadií z hlediska [rodových stereotypů](#).^[1]
- Kohlberg tvrdí, že nezáleží ani tak na tom, jaký názor máme, ale spíše jakým způsobem jsme k němu dospěli. Jinými slovy: pokud chlapec rozbije talíř ve spíži, nezáleží na tom, zda jej potrestáme či ne. Rozhodující jsou totiž aspekty situace: zda chtěl donést matce chléb, nebo ze spíže kradl čokoládu; zda se přiznal, nebo nehodu zatajil.

Kohlberg definoval šest hlavních stadií vývoje morálky

(seskupených do tří obecnějších kategorií), zabýval se především schopností lidí uvažovat mravně v abstraktních situacích, nikoliv jejich odvahou využívat vlastní mravní potenciál v reálných situacích.

- **prekonvenční úroveň morálky**
  - orientace na trest
  - orientace na odměnu
- **konvenční úroveň morálky**
  - orientace na to být hodným dítětem
  - orientace na řád a zákon
- **postkonvenční úroveň morálky**
  - orientace na společenskou smlouvu
  - stádium univerzální etiky

Prekonvenční úroveň morálky

V tomto období mluvíme o vnější morálce, kdy u dítěte není zatím vyvinut smysl pro morálku, ale jeho chování může být tvarováno prostým zpevněním. Dobro a zlo jsou vysuzovány podle vnějších důsledků, ne podle věrnosti etickému kodexu. V období **orientace na trest** vnímá dítě každou potrestanou činnost jako špatné a je proto pro něj dobré dělat to, co je odměňováno a vyhýbat se tomu, co je špatné. Hlavním motivem jeho chování je strach z trestu. Klíčovou roli tedy hraje výsledek, nikoli úmysl. Dítě zná sankce (důsledky) a chová se podle toho. Mluví tedy o situačně vázané morálce. **Orientace na odměnu** bývá označována také jako stadium naivního instrumentálního hédonismu. Dobro je představováno výrokem "*co z toho mám já?*" Typická je snaha vyhýbat se negativním důsledkům svých činů, současně se objevuje větší rafinovanost myšlení dítěte. Vzniká cit pro spravedlnost, který má zatím podobu rovnostářského fanatismu (např. starší sourozenec chce, aby mu máma pomáhala stejně jako pomáhá mladšímu dítěti, i když starší dítě už by tuto pomoc nemělo potřebovat a vyžadovat. Chápe ji ale jako spravedlivou - myslí si, že se mu má dostávat téhož, čeho se dostává mladšímu sourozenci). V této době se objevuje také počátek jednoduché reciprocity, charakterizované větou "*když poškrábeš ty mě, já poškrábu tebe*".

Konvenční úroveň morálky

V **období orientace na to být hodným dítětem** se dítě zabývá normami svých vztahových skupin (rodina, přátelé, spolužáci ve škole apod.). Toto můžeme charakterizovat větou "správné je to, co za správné považují ostatní". Důraz je tedy kladen na vztahy. Dítě chce plnit to, co od něj očekávají blízcí. Chce být považováno za dobrou dceru, syna, přítele... Před učiněním rozhodnutí zvažuje pocity a potřeby druhých. Objevuje se schopnost rozpoznat zájmy druhého a vzít v úvahu i perspektivu třetí osoby.

Význam tohoto stadia problematizovala [Carol Gilliganová](#), žákyně a následovnice Kohberga a představitelka [feministického hnutí](#), která se snažila vzít při popisování vývoje morálky v potaz také rozdíly mezi muži a ženami.

Hlavním heslem období **orientace na řád a zákon** je "co by se stalo, kdyby každý ve vaší situaci porušil zákon, protože by si myslel, že k tomu má dobrý důvod?" To vyjadřuje, že lidé v tomto stadiu se cítí být podřízeni zákonům a svým závazkům, kterým jsou do jisté míry vydáni na milost a nemilost. Člověk v tomto stadiu není zodpovědný za nespravedlivé zákony, je zodpovědný pouze za to plnit je. Zákon musí být silnější než citová touha porušit jej kvůli osobě nebo mezilidským výhodám. Mluvíme o tzv. právním pozitivismu, kdy řádně nastolené zákony mají bezpodmínečnou platnost. Předpoklady tohoto stadia využívá při běžném rozhodování na nižší úrovni například český právní řád (oproti zvykovému právu britskému, které je bližší pátému stadiu).

Postkonvenční úroveň morálky

Do pátého stadia - orientace na společenskou smlouvu - dospěje méně než 15% všech lidí, minimální věk je podle Kohlberga 25 let. 6. stadium - univerzální [etika](#) - označoval sám [Lawrence Kohlberg](#) v pozdějších spisech pouze za hypotetické. V dnešní době ovšem psychologové většinou soudí, že vyšších stadií dosahuje větší množství lidí a v nižším věku.

V období **orientace na společenskou smlouvu** dochází ke kontroverzi mezi pozitivistickým právem a právem stojícím nad zákony. Výrokem charakterizujícím toto vývojové stadium je "*zákony byly udělány pro člověka, ne člověk pro zákony*". Osoba v tomto stadiu ví, že zákon nelze vzít do vlastních rukou, ale že je možné přijmout perspektivu nadřazenou právu a tak rozeznat, kdy vede použití práva k bezpráví. Účelem zákonů je chránit práva člověka a ne je porušovat, a proto, nastane-li velmi specifická situace, je nutné zákon změnit nebo jej vyložit nově. Je-li to možné, je ovšem preferován řád a zákony a současně jsou hledány alternativy řešení patové situace. [Kohlberg](#) zastával názor, že některé ústavy svobodných demokratických států (např. [ústavní soud](#)) mají charakter 5. stupně vývoje morálky. Jde tedy o institucionalizovanou formu pohledu stojícího nad běžným zákonodárstvím. **Univerzální etika** je název 6. stadia, kdy se daná [osoba](#) orientuje na [svědomí](#) či [principy](#). Vhodnější je název "*orientace na nadindividualitu*", kdy se morálka řídí sadou hluboce individuálních zásad. Dotyčný nabývá [přesvědčení](#), že každý jednatel má [právo na život](#), svobodu a spravedlnost. A že hodnota jediného života je důležitější než názor většiny.

Způsob identifikace stadia morálního vývoje

K určení stadia, ve kterém se ten který člověk (to které dítě) nachází, používal [Kohlberg](#) tzv. [morální dilemata](#). Jednalo se o jednoduché příběhy s morální zápletkou a dvěma možnými konci. Zřejmě nejznámější je tzv. **Heinzovo dilema**

V jedné daleké zemi umírala žena, která onemocněla zvláštním druhem rakoviny. Existoval lék, o němž si lékaři mysleli, že by mohl ženu zachránit. Šlo o určitou formu rádia, kterou jeden lékárník v tomtéž městě právě před nedávnem objevil. Výroba byla velmi drahá, avšak lékárník požadoval desetkrát víc, než kolik jej stála výroba. Za rádiu zaplatil 200 dolarů a za malou dózu s lékem požadovat 2000. Heinz, manžel nemocné ženy, vyhledal všechny své známé, aby si půjčil peníze a usiloval i o podporu úřadů. Shromáždil však jen 1000 dolarů, tedy polovinu požadované ceny. Vyprávěl lékárníkovi, že jeho žena umírá a prosil jej, aby mu lék prodal levněji, nebo ho nechal zaplatit později. Lékárník však řekl: „Ne, já jsem ten lék objevil a chci na něm vydělat nějaké peníze.“ Heinz tím vyčerpал všechny legální možnosti; je zcela zoufalý a uvažuje, zda by se neměl do lékárny vloupat a lék pro svou ženu ukrást.

Psychologická charakteristika pubescence (1)

Střední školní věk - puberta (pubescence) 10/11 - 15/16 let

obecně

- období pohlavního dospívání
- prudký růst výšky a hmotnosti
- rozvoj sekundárních pohlavních znaků (změna postavy, mutace hlasu u chlapců
- dívky - první menstruace
- chlapci - první poluce
- pohlavní zralost neznamená zralost fyzickou ani psychickou
- na pohlavní dospívání by jedinci měli být připraveni systematickou sexuální výchovou z rodiny i školy

zvláštnosti chování

- chování charakterizuje - podrážděnost, impulsivnost, nedostatek sebeovládání - podmíněno hormonálními změnám
- zvýšená kritičnost je důsledkem rozvoje úsudkového myšlení
- nerozvážené jednání a unáhlené závěry jsou zapříčiněny nedostatkem zkušeností
- typické je sebeuvědomování - narůstání sebecitu, věnování zvýšené pozornosti sobě samému, úsilí o nezávislost, úsilí jevit se dospělým (projevy v chování)
- jsou citliví na kritiku vlastní osoby, na svoji osobní "hrdost,,
- typickým projevem vlastního osamocování je vzdor, odmítání, neochota plnit požadavky dospělých, snaha samostatně rozhodovat
- zvýšená pozornost k vlastní osobě může vést k sebeobdivu nebo sebepodceňování
- přebírání nežádoucích forem "dospělého chování" - kouření, pití alkoholu, hazardní hry, vulgární řeči, sexuální výstřelky

Psychologická charakteristika pubescence (2)

Střední školní věk - puberta (pubescence) 10/11 - 15/16 let

- psychický vývoj

vnímání - na úrovni dospělého člověka

paměť - výrazně posílena logická a úmyslná

představivost - je bouřlivá - "bdělé snění" - má charakter kompenzační touhy - sní o své lásce a slávě, o neobvyklých příhodách, o lepších vztazích v rodině

- snění stenické - vede k ujasnění cílů a podporuje realizaci

- snění astenické - odvádí od reality do světa fantazie - nebezpečné uplatnění fantazijních představ např.: v literatuře (vlastní tvorba básně, povídky, divadelní hry, psaní deníku ...) - rozvoj estetických citů

myšlení - rozvoj logického myšlení (vrchol do 15 - 16ti let)

- hypoteticko-deduktivní schopnosti - vyvozování závěrů z hypotéz a ne pouze z reálných pozorování

řeč - typická tím, že se chce odlišovat od mladších věkových kategorií

- objevuje se cizí terminologii, zlepšuje se slovní zásoba, obohacuje se aktivní slovník, je méně formální

vůle - slabý článek osobnosti i nadále, dokážou si stavět cíle, realizovat je ale potřebují kontrolu dospělých

- jejich rozhodnutí mohou být unáhlená a nesprávná

- touží po uplatnění, vyniknutí

- snaha o samostatnost je provázena nejistotou, obava před znemožněním, bojí se projevit, nevěří si

city - vyznačují se velkou intenzitou a živostí (smutek prožívá hluboce a často jako tragédii, radost obsahuje vysoké stupně vzrušení a nadšení)

- snadno přecházejí od radosti ke smutku, od nadšení k znechucení, od naděje ke zklamání

- city jsou labilní a citové sebeovládání je velmi nízké

- typická je "bezprostřednost citů" - prožívání citu radosti a smutku se nemusí spojit s nějakým konkrétním podnětem; často se vyskytují stavy neurčitých smutků, žalů a tužeb; příčinou je vliv hormonální činnosti na NS

- potřebují pochopení, podporu, lásku a pocit jistoty a bezpečnosti zejména v rodině a ve škole

Psychologická charakteristika pubescence (3)

Střední školní věk - puberta (pubescence) 10/11 - 15/16 let

- **sociální vztahy**
  - intenzivní změny - odklon od dospělých, dávají přednost vrstevníkům
  - situace v rodinných vztazích lze charakterizovat jako: krize autority rodičů X vznik konfliktů s rodiči X oslabení emocionální vazby na rodiče
  - v sociálních vztazích vazby na druhé pohlaví, která se nemusí projevovat přímým
  - sociální vztahy mohou mít pevnější vazbu - vznikají trvalá přátelství
  - dospělý je autoritou pouze tehdy, jestliže jim něčím imponuje
  - autoritu musí dospělý budovat např.: změnou v přístupu k dospívajícímu, charakterem, vědomostmi ...
- - sekulární akcelerace
- **zájmy**
  - hra ustupuje zájmům
  - zájmy jsou vyhraněnější, některá činnost může být i důležitým vodítkem při výběru profese
  - důležitým mezníkem v tomto období je volba budoucího povolání a školy
  - u nerozhodných jedinců lze využít služeb pedagogicko-psychologické poradny

Starší školní věk - adolescence 16 - 20/24 let (1)

- období psychického a racionálního dospívání

- **znaky psychické dospělosti:**

výběr povolání

tendence k uvážlivé volbě životního partnera

osamostatnění se od rodičovské kontroly a opory, přechod na sebekontrolu a spoléhání se na sebe samotného, samostatnost v rozhodování, jednání a chování

získání emocionální rovnováhy s převahou pozitivních citů

racionální (nikoli emocionální), objektivní posouzení situací, životních problémů a konfliktů, cílevědomé úsilí o jejich řešení (nikoli unikání před nimi)

zařazení do společnosti, společenské skupiny, přiměřená tolerance ve společenských vztazích

samostatnost a kritičnost myšlení, utváření vlastních názorů, postojů, morálních hodnot, světového názoru, smysluplné trávení volného času

- **tělesný vývoj:**

dokončuje se, menší růstové i hmotností změny, proporcionalita těla nabývá forem dospělého člověka

výraznější vývoj v pohybové oblasti - pohyby koordinované, harmonické, ladné

vrchol fyzické výkonnosti a vědomí dobrého zdravotního stavu může vést k přeceňování vlastních sil -> nebezpečí úrazu

Starší školní věk - adolescence 16 - 20/24 let (2)

- období psychického a racionálního dospívání

- **intelektuální vývoj:**
  - vrchol intelektuálních schopností
  - nedostatek vědomostí a zkušeností způsobují, že rozumové výkony adolescentů nejsou na úrovni dospělého člověka
  - nové poznatky nepřijímají mechanicky, informace si ověřují, zaujmají k nim vlastní postoje a názory
- **citový vývoj:**
  - emocionální rovnováha s převahou pozitivních citů
  - výrazný rozvoj vyšších citů, především etických a estetických
- **vývoj sociálních vztahů:**
  - vztahy s rodiči
  - jsou ovlivněny ekonomickou závislostí
  - do těchto vztahů se promítá i způsob jednání rodičů k dospívajícím, které by mělo být již na partnerské úrovni
  - vznikají generační spory
  - někdy se jim přisuzují povinnosti dospělého člověka ale neposkytují se jim stejné pravomoci
  - výrazná hyperkritičnost k dospělým, shovívavost k vlastní osobě a vrstevníkům, neschopnost kompromisu (černé X bílé), nedostatek tolerance (snášlivosti), problém jim dělá rozlišit upřímost a drzost -> častý zdroj konfliktu

Starší školní věk - adolescence 16 - 20/24 let (3)

- období psychického a racionálního dospívání

- vztah k vrstevníkům
  - se prohlubuje v kamarádských vztazích
  - podmínkou bývá názorová shoda, vzájemné respektování, vzájemná důvěra a nezištná pomoc
  - zakládání partnerských vztahů, první lásky, milostné vztahy
  - atraktivnost sexuální problematiky přetrvává, závisí na tom, jak probíhala sexuální výchova v předešlých obdobích
  - nedostatky v kultuře a hygieně sexuálního života, v problematice antikoncepce, ve výchově k zodpovědnému rodičovství, sňatky uzavírané z důvodu těhotenství často nemívají perspektivu
  - adolescent touží po uznání vrstevníků, formuje se sebevědomí, sebepojetí, sebekoncepce
  - dospívající, který nenachází dostatečné zázemí v rodině a ve skupině vrstevníků může být snadným terčem pro distributory drog, případně zástupce náboženských sekt
- V období adolescence dochází k formování životního stylu, způsobu života, k formulování zásadních životních cílů a k postupnému realizování.

Stáří

- **Stáří** je poslední část lidského života, vysoký věk.
- Neexistuje přesný okamžik nástupu stáří, neboť fyziologické změny v [lidském organizmu](#) spojené se stárnutím probíhají neustále a pozvolna a jde o velmi individuální nezvratný [fyziologický proces](#), který u každého člověka probíhá jinak. Někdy bývá za tuto hranici považován věk 60 let, nicméně s technickým a [vědeckým](#) rozvojem lidské společnosti se tato hranice neustále posouvá výš. Ve [středověku](#) byli lidé staří již ve věku 40 let. Stáří se dělí na stáří, pozdní stáří a kmetství - což je stav, kdy lidský věk dosáhne do výjimečně vysokého věku.
- **STÁRNUTÍ** = proces INVOLUCE - dochází k morfologickým i funkčním změnám celého organismu (již na buněčné úrovni), dochází ke zmenšení orgánů i ke zhoršení funkce
  - změny jsou plynule ovlivněné dědičností, životním prostředím, životním stylem vč. životosprávy, aktivity a přítomností onemocnění

Aspekty stáří

- Pokles [tělesné hmotnosti](#), výšky a proporcí (pánve, deformace [čelisti](#) a [chrupavky](#), změkčování [kostí](#))
- Zvyšuje se riziko [úrazu](#) (právě kvůli změkčování kostí, tzn. větší riziko [zlomenin](#) které se špatně léčí)
- Snížení pohyblivosti jedince (rychlost a [pružnost](#) jednotlivých svalů se snižuje)
- Snížení výkonnosti [srdce](#), [plic](#) a [cévního](#) systému ([krev](#) se hůře okysličuje, vyšší riziko [infarktu myokardu](#), ochabování [srdečních chlopní](#))
- Menší výkonnost [žláz](#), tzv. vnitřních sekrecí (což vede k ztracení [imunity](#), [ospalosti](#), nižší [vitalitě](#) a [pohyblivosti](#), již zmíněnému křehnutí [kostí](#), řídnutí [vlasů](#) a také lámavosti [nehtů](#))
- Změny vzhledu a vlastností kůže ([podkožní tuk](#) mizí, snižuje se obsah [vody](#) v kůži → hluboké [vrásky](#) a [pigmentové](#) skvrny)
- Zhoršení zraku (snížení ostrosti [zraku](#), zbarvení a změny na [sítnici](#), horší rozpoznávání [barev](#))
- Sluch (špatné vnímání sluchových vjemů → [dezorientace](#), [nervozita](#) a [podrážděnost](#))
- Změna termoregulace (hůře se přizpůsobuje změnám [klimatu](#))
- Lámavost vlasů, šednutí [vlasů](#), lámavost [nehtů](#)
- Vyšší náchylnost na [nemoci](#)

SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE

- **Sociální psychologie** se řadí mezi základní [psychologické disciplíny](#), pokouší se za pomoci vědeckých metod porozumět a zároveň vysvětlit, jak je [myšlení](#), cítění a [chování](#) jedinců ovlivňováno skutečnou, představovanou či předpokládanou přítomností druhých. (wikipedie)
- Sociální psychologie se zabývá člověkem v sociálních souvislostech jeho života, zejména pak zkoumáním, jak tyto sociální souvislosti života působí na jeho osobnost (vlastnosti, charakteristiky, individuální svéráz, životní postoje, názorové orientace); vývoj a rozvoj; chování a jednání; výkony; kondici, zdravotní stav; začleňování, sounáležitost s druhými. (Z. Helus 2007)
- Sociální psychologie je věda, která studuje chování individua, pokud jeho chování stimuluje jiná individua nebo je samo reakcí na jejich chování, a která popisuje vědomí individua, pokud je vědomím sociálních objektů a reakcí (F. H. Allport 1924)
- Člověk ve společnosti (Krech, Crutchfield, Ballachay 1968)

Některé metody sociální psychologie

- Pozorování
- Dotazování (*osobní interview, tel. interview, písemné dotazování*)
- Sociometrie
- Analýza výtvorů

Rozhovor

Z hlediska verbální komunikace je nejzákladnější formou **rozhovor**. Strukturu rozhovoru a na pravidla, která je zde dobré dodržovat. V rozhovoru zpravidla rozeznáváme tyto fáze:

- 1. Zahájení rozhovoru, navázání kontaktu.** Úspěch této fáze velmi často rozhoduje o úspěchu celého rozhovoru. V převažující většině platí, že kontakt bychom měli navazovat takovými komunikačními obsahy, které jsou pro příjemce subjektivně příjemné, vážou se na jeho zájmy a nesledují nic jiného než dobré navázání kontaktu. V této fázi rozhovoru nemusí být ještě ani patrný hlavní problém, který chceme v rozhovoru sdělit či vyřešit. Takovéto emočně pozitivní ladění na začátku rozhovoru nevynecháváme ani v tom případě, kdy musíme kárat, kritizovat či přímo očekáváme spor až hádku.
- 2. Vzestupná fáze rozhovoru.** V této části rozhovoru by měl již příjemce vědět, o čem rozhovor bude, co se v něm bude řešit. Kladou se ještě otázky obecnější, ale je již vytvořen rámec pro problematiku, která bude předmětem jednání.
- 3. Vyvrcholení rozhovoru.** V této fázi je již vysloven hlavní problém, pro který byla komunikace zahájena, a podle možností je v této fázi řešen, resp. vyřešen.
- 4. Závěrečná fáze rozhovoru.** Vyřešením problému, který byl důvodem k zahájení rozhovoru, by v žádném případě neměl rozhovor končit. Musí zde být ještě fáze ukončení, která by obecně měla sledovat takový psychologický cíl, jenž bychom mohli označit jako dosažení stavu subjektivního uvolnění. Rozhovor, ať již se zabýval jakkoli nepříjemnými záležitostmi, by měl vést k lepšímu poznání a pochopení obou komunikujících stran. Jen takový rozhovor je možno považovat za psychologicky úspěšný, a to i v případě tak psychologicky exponovaného rozhovoru, jako je vyslovení přísné kritiky nebo trestu. Bez realizace této poslední fáze bychom neměli nikdy považovat rozhovor za ukončený.

Socializace

(zespolečenšťování)

- V podstatě můžeme říci, že produktem socializace je vznik lidské osobnosti; socializace zasahuje všechny dimenze lidské psychiky. Dítě se učí nejen vzorcům chování, které daná společnost, tj. kulturní prostředí a skupiny, k nimž člověk přísluší, schvaluje, nýbrž i citům, jejich projevům a také snahám, tedy tomu, o co usiluje. Dítě se učí mluvit jazykem svého národa, jíst určité pokrmy a chovat se určitým způsobem ke svým rodičům, sourozencům a spoluobčanům a také mít určité potřeby, projevovat určité záliby a zájmy či averze a mít určité tendence, které nemá nebo neprojevuje dítě žijící v jiném kulturním prostředí nebo příslušející k jiným sociálním skupinám. I když pro socializaci jsou především důležitá vývojová období do dosažení dospělosti, je socializace celoživotním procesem. (NAKONEČNÝ, 1970)
- Socializace není zcela náhodný proces. Uskutečňuje se jednak spontánně a jednak prostřednictvím institucí, tedy institucionalizovaně. Obě cesty se přirozeně doplňují. Např. jedinec si na základě úspěšného použití upevní určitou sociální dovednost, kterou si spontánně získal; organizovaně ho celému systému sociálních dovedností v kontextu dané kultury učí např. škola.

Proces socializace

je v podstatě postupným zdokonalováním sociální orientace člověka v prostředí a integrací jeho osobnosti do tohoto prostředí. Socializace není možná bez učení. Chápeme-li učení jako organizaci psychické činnosti na základě získaných zkušeností a jako využívání předchozích zkušeností v nových situacích, pak je proces učení do značné míry totožný se socializací. Mluvíme zde potom o tzv. **sociálním učení**, což je proces, kterým získáváme a uplatňujeme zkušenosti v nových sociálních podmínkách. Sociální učení je tedy proces, kterým se jedinec učí přizpůsobovat se požadavkům svého prostředí a také se učí technikám, jak do tohoto prostředí aktivně zasahovat. V sociálním učení rozeznáváme několik základních forem:

Přímé posilování, tj. využívání odměny a trestu, což v sociální situaci znamená zejména vyjádření souhlasu nebo nesouhlasu s určitým chováním; odměnou posilované chování má tedy tendenci se fixovat, neposilované nebo přímo trestané chování by se mělo odstraňovat.

Napodobování (imitace) znamená, že jedinec napodobuje něčí chování. Výzkumy ukázaly, že se napodobuje to chování, které vede k úspěchu, je odměňováno nebo je pozorováno u lidí, kteří mají převahu v sociálním postavení, jsou věkově starší, inteligentnější a disponují zejména neformální autoritou.

Ztotožňování (identifikace) s určitým jedincem se projevuje v převzetí většiny jeho základních individuálních charakteristik jako modelu. Zvolení tohoto modelu může být vědomé nebo nevědomé, ale vychází především z uznání společenské, intelektuální hodnoty této osoby.

Postoje

Sociální učení však není jen mechanismem socializace, ale jeho produktem jsou také postoje.

Postoje se v sociální psychologii vymezují jako relativně trvalé soustavy hodnocení, cítění a sklonů jednat určitým způsobem vzhledem k určitému předmětu. Postoje jsou tedy určité dispozice relativně stabilně reagovat na podněty, mezi nimiž se jedinec nachází. Při určitém zjednodušení můžeme chápat postoj jako hodnotící vztah. Postoje se nacházejí v širokém rozpětí mezi pozitivním a negativním vztahem ke svému objektu, tedy od krajně negativního postoje ke krajně pozitivnímu. V postojích se obvykle rozeznávají tři složky:

1. **poznávací (kognitivní)** - něco o předmětu, k němuž zaujímám postoj, vím
  2. **citový (afektivní)** - mám k tomuto předmětu určitý citový vztah
  3. **konativní (akční tendence)** - postoj vede k jednání.
- Postoje mají také tři charakteristické znaky:
    1. **jsou intencionální, tj. vztahují se k něčemu; postoj se může vztahovat ke kterékoli bytosti, události, věci nebo jevu**
    2. **mají směr ve smyslu pozitivního, neutrálního nebo negativního zhodnocení daného objektu**
    3. **mají intenzitu, tzn. že objekt je oceňován v určité míře; intenzita postoje se projevuje v úsilí, s jakým je postoj prosazován a obhajován.**

Změny postojů

Sociální psychologie studuje postoje nejen pro ně samé, ale hlavně proto, aby je dokázala měnit a ovlivňovat.

- **Změna postojů** je nesnadná, ale je možná, neboť postoje jsou výsledkem učení a podléhají zákonům učení. Obtížnost změny postojů spočívá také v tom, že postoje jsou velmi hluboce zafixovány a jsou součástí struktury osobnosti.
- Musíme si také uvědomit, co míníme změnou postojů. V základě mohou být dvě změny, a to **sourodé (kongruentní) a nesourodé (inkongruentní)**. První chápeme tak, že z postojů kladných se stávají ještě kladnější a ze záporných zápornější a v druhém případě se kladné postoje mění na záporné a naopak.

Změny postojů v podstatě závisí od těchto faktorů:

- 1. charakteru samotného postoje (jeho vyhraněnosti, vnitřní skladbě, soudržnosti komponent atd.),
- 2. osobnosti nositele postoje,
- 3. členství v určité skupině,
- 4. zdroje informací a charakteru komunikace.

Změny postojů jsou náročnou pedagogicko-psychologickou prací, ale v mnoha případech se bez ní efektivní výchova neobejde. Vychovatel by sám v některých případech měl analyzovat některé své postoje.

Sociální skupina

- Vymezení pojmu "skupina" není jednotné.
- Nejčastěji se ***skupina chápe jako sdružení nejméně tří lidí, mezi nimiž jsou určité psychologické vztahy, čímž se myslí, že členové skupiny uznávají společné normy, plní skupinové úkoly, sledují cíle, které si skupina klade, a mají vědomí příslušnosti k této skupině.***
- Skupina také zpravidla uspokojuje některé potřeby svých členů.

Malá sociální skupina

V psychologii je nejčastěji studována **tzv. malá sociální skupina**, jejíž horní hranice by neměla překročit 30, maximálně 40 členů. I když množství členů malé sociální skupiny není jejím jediným určujícím znakem (dalšími jsou např. míra vzájemného poznání, komunikace z "očí do očí" atd.), skupiny, které mají více členů, se zpravidla rozpadají na další skupiny, nebo, při velkém množství členů, pro ně začínají platit zákonitosti velkých sociálních skupin. Podíváme-li se na dolní hranici počtu členů malé skupiny, který bývá vymežován minimálně počtem tří, nacházíme zde ještě zvláštní malou sociální skupinu, která je složena ze dvou jedinců, označuje se jako **dyáda** a má opět své vlastní zákonitosti.

Velká sociální skupina

Velké sociální skupiny se zpravidla studují buď jako charakteristiky celého společenství především z hlediska kulturních vzorců (obyčeje, zvyky, mravy, zákony, náboženství atd.), nebo se zkoumá chování jednotlivce ve velké sociální skupině ("člověk v davu"). V davové situaci jsou modifikovány mechanismy emocionality, zvýšená sugestibilita, lze pozorovat tzv. psychologickou nákazu a zvýšené napodobování druhých. Mnoha psychology a sociology byly velké sociální skupiny zkoumány v pejorativním pojetí jako dav (např. Le Bon) a byly zdůrazňovány následující vlastnosti, které člověk v davu má:

- anonymita
- vláda citů
- úbytek inteligence
- úbytek osobní odpovědnosti

Klasifikace malých sociálních skupin

- *Z hlediska těsnosti, přesněji míry intimity spojení členů, můžeme rozeznávat skupiny primární a sekundární.*

Primární skupiny se vyznačují přímými a důvěrnými vztahy, které jsou silně emocionálně podloženy. Pozitivní zkušenosti s dlouhodobým členstvím v primární skupině představuje důležitý základ pro emocionální a osobnostní stabilitu člověka. Příslušnost k primární skupině je faktor, který formuje osobnost v její hloubce. Typickou primární skupinou je rodina.

Sekundární skupiny se vyznačují náhodnějšími vztahy. Příkladem pro sekundární skupiny jsou různé kluby, zájmové kroužky, třídy ve škole atd. Aforisticky můžeme říci, že sekundární skupiny jsou v podstatě všechny, které nejsou primární.

- *Další časté rozdělení malých sociálních skupin je na formální a neformální.*

Formální skupiny jsou takové, které vznikají "zvenku", na základě nějakého vnějšího cíle, který stojí mimo skupinu a který ji zpravidla striktně a neosobně určuje. Hlavním úkolem formální skupiny je plnit nějaký dříve daný úkol nebo cíl. Lidé se organizují do formální skupiny, aby mohli vykonávat nějakou práci, kterou nemohou vykonávat sami jako jednotlivci.

Neformální skupiny vznikají hlavně proto, že se lidé chtějí setkat, že chtějí uspokojit svou potřebu konkrétního sociálního kontaktu. Neformální skupiny vznikají spontánně. Jejich příkladem je třeba skupina přátel večer v kavárně, na výletě atp. Velmi často se z formální skupiny stává časem skupina neformální nebo se tato formální skupina rozkládá na několik skupin neformálních.

Klasifikace malých sociálních skupin

(pokračování)

- *Podle charakteru členství ve skupině můžeme rozeznávat skupiny členské a referenční neboli vztažné.*

Členská skupina je ta, jejímž je jedinec faktickým členem.

Referenční skupina. Je to taková skupina, která vyvolává v člověku touhu, aby se stal jejím členem, a proto tuto snahu manifestuje většinou takovými vzorci chování, způsoby komunikace, systémem norem a hodnot, které jsou typické pro členy této skupiny. Referenční skupinu můžeme dále rozdělovat na pozitivní referenční skupinu (do ní by chtěl jedinec náležet) nebo na negativní (do níž by jedinec nechtěl náležet). Referenční skupiny tedy výrazně ovlivňují chování jedince, neboť ten se identifikuje s jejími členy. Referenční skupina nemusí vlastně ani reálně existovat a může být jen fantazijní představou. Analýza referenčních skupin, případně přímo jejich hodnocení, je zvláště zajímavé v období dospívání, kdy mnoho vypovídá o osobnosti dospívajícího, jeho plánech a ideálech.

- *Jako poslední si uvedeme rozdělení malých sociálních skupin na vlastní a cizí.*

Vlastní skupina je chápána jako "my",

Cizí skupina jako "oni".

Vlastnosti malých sociálních skupin

Malé sociální skupiny mají také určité vlastnosti, na základě kterých je můžeme hlouběji poznávat. Nejčastěji zkoumané vlastnosti jsou:

- 1. Soudržnost - (kohezivnost) skupiny** - vyjadřuje pocit přináležitosti ke skupině.
- 2. Homogenita skupiny** - je dána stejností některých znaků členů skupiny (např. věk, profese, zájmové zaměření atd.).
- 3. Pevnost (uzavřenost) skupiny** - vyjadřuje ochotu přijímat do skupiny nové členy.
- 4. Stabilita skupiny** - je vyjadřována délkou trvání členství.
- 5. Autonomie skupiny** - nezávislost na jiných skupinách.
- 6. Polarizace skupiny** - je tím větší, čím je činnost skupiny více orientována na splnění určitého cíle.
- 7. Intimita skupiny** - vyjadřuje citové vztahy uvnitř skupiny a charakter komunikace.

Konformismus /nonkonformismus

Jiným zkoumaným skupinovým jevem je **skupinový konformismus**, který můžeme chápat jako přizpůsobivost jedince pod tlakem skupiny. Konformismus je zajímavý hlavně tím, že jedinec často podlehne skupinovému tlaku, i když názor skupiny nepovažuje za správný. V literatuře se uvádí, že nejvíce podléhají skupinovému konformismu osoby, které danou skupinu pokládají za pozitivně referenční, a osoby, které nemají v dané kategorii konformity vlastní názor. Se sklonem ke konformismu souvisejí některé specifické rysy osobnosti, jako je respekt před autoritou, nedostatek sebedůvěry, tuhý a nepoddajný způsob myšlení, moralismus atd. Skupinový konformismus je dán:

- a) atraktivností skupiny ve vztahu k uspokojení potřeb jedince,
- b) možností skupinových sankcí vůči nekonformnímu jedinci,
- c) autoritou skupiny v očích jedince,
- d) přesvědčením jedince, že skupina jedná správně a přiměřeně.

Někdy můžeme pozorovat tzv. **pseudokonformismus**, kdy se jedinec ve svém vnějším chování přizpůsobuje, ale jeho vnitřní názory zůstávají k tomuto chování protikladné; tito jedinci jsou stále ve vnitřním konfliktu. Mluví se také o vnější konformitě. Opakem konformity je **nonkonformita**, kterou však nemůžeme chápat jako nezávislost na tlaku skupiny, ale jako takové chování, které je opakem toho, co skupina vyžaduje; jde tedy opět o závislost na skupině, ale v opačném směru. Chování, které bychom mohli označit jako nezávislé, tedy mimo konformitu, resp. nonkonformitu, je vzácné, neboť člověk se jen zřídka dovede oprostít od vlivu sociální situace.

Vůdčovství

S problematikou struktury skupiny souvisí velmi úzce problém **vůdčovství**, tedy vedení skupiny. Ve skupině zpravidla vždy existuje určitá hierarchie v dimenzi vedení, tedy těch, kteří vedou, a těch, kteří jsou vedeni. Za vedoucího se obvykle pokládají členové skupiny, kteří:

1. mají vysoké formální postavení (např. osoby v úředním postavení vedoucího),
  2. mají na ostatní členy skupiny největší vliv,
  3. vyjadřují nejvýrazněji postoje, zaměření a cíle skupiny (můžeme říci, že jde o osoby, které mají vysokou sociometrickou volbu).
- Ve skupinách se rozlišují vedoucí formální a neformální.

Formální vedoucí jsou do svých funkcí jmenováni a jsou v čele formálních struktur. Formální vedoucí mají zpravidla přesně vymezenou (často přímo písemně) míru pravomoci a odpovědnosti.

Neformálními vedoucími se stávají ti členové skupiny, kteří mají na ostatní největší vliv a dokážou spontánně vyjadřovat zájmy a cíle skupiny. Výstižně se jim někdy říká mluvčí skupiny. Bohužel, často platí, že ne všichni formální vedoucí jsou zároveň mluvčími skupiny.

Úloha vedoucího

Úloha vedoucího je velmi složitá a náročná a vyžaduje plnění řady funkcí, z nichž se obvykle uvádějí tyto činnosti (KRECH, D. ad., 1968, s. 477 ad.):

1. ***výkonná - koordinace činnosti skupiny,***
2. ***plánovací - rozhodování o způsobech a prostředcích, jak má skupina dosáhnout cíle,***
3. ***společenskovýchovná - vytváření a usměrňování cílů a perspektiv skupiny, je určována společenskými úkoly, stavem skupiny a úrovní vedoucího,***
4. ***odborná - instruktáže, odborné vedení, teoretická a praktická pomoc členům skupiny při realizaci úkolů,***
5. ***reprezentativní - zastupuje skupinu vůči ostatním skupinám a širší společnosti,***
6. ***sledování vnitřních vztahů ve skupině,***
7. ***hodnotící - posuzování a vyhlásování výsledků, udělování odměn a trestů,***
8. ***rozsuzovací a zprostředkovací - řešení konfliktů ve skupině,***
9. ***jednání vedoucího slouží jako model chování členů skupiny,***
10. ***vedoucí jako zástupce individuální odpovědnosti.***

Styl vedení

Důležitým znakem sociální skupiny je typ organizace, který je vyjadřován **způsobem neboli stylem vedení**. V podstatě rozeznáváme styl řízení autoritativní, demokratický a liberální.

Autoritativní styl: Věcné, krátké příkazy, zákazy bez shovívavosti s hrozbou, přesný jazyk, nepřívětivý tón. Pochvala a pokárání jsou subjektivní, emoce se neberou v úvahu, předkládání rozhodnutí není systematické, vedoucí stojí vně skupiny. Věci ve skupině se plánují předem (v celém rozsahu), určují se jen bezprostřední cíle, další cíle nejsou známy, hlas vedoucího je rozhodující. Výkonnost skupiny může být značná, ale ne vždy kvalitní.

Demokratický styl: Instrukce jsou ve formě návrhů, nesuchopárná řeč, přátelský tón, pochvala a pokárání spolu s radou, nařízení i zákazy s diskusí, pozice vedoucího je uvnitř skupiny. Rozhodnutí se neplánují předem, ale ve skupině, za realizaci návrhů odpovídají všichni, všechny části práce se nejen navrhují, ale i posuzují. Výkonnost je trvalá a kvalitní, ale jen průměrná.

Liberální styl: Tón je konvenční, absence pochval a pokárání, spolupráce je nahodilá, pozice vedoucího není pro členy zřejmá. Věci ve skupině jdou "samy od sebe", vedoucí nedává pokyny, části práce vyjadřují jednotlivé zájmy nebo pocházejí od nového vedoucího. Výkonnost skupiny je malá.

Status – pozice - role

- Určité místo ve struktuře skupiny zastává každý člen skupiny. K vyjádření této problematiky používáme termínů pozice, role a status.

Pozice je místo, které jedinec ve skupině zaujímá. Může to být pozice daná pohlavím, věkem, schopnostmi, funkčním zařazením, vzděláním nebo povoláním.

Status je blízko termínu pozice, ale přesto ho můžeme odlišit. Někteří autoři ho vymezují tak, že chápou status jako tu stránku pozice, z níž vyplývají práva, která má člověk tuto pozici zaujímající. Status tedy vyjadřuje významnost pozice ve skupině. Jedinec může ve dvou skupinách zaujímat stejnou pozici, ale odlišný status, protože v každé z těchto skupin se dané pozici přisuzuje různý význam. Dosažení vysokého statusu je silným motivačním faktorem. Status se zvnějšku projevuje symboly, které jsou často úzkostlivě dodržovány a vyžadovány. Symbolem vysokého statusu může být např. drahé oblečení, auto atd.

Role. Sociální role je očekávaný způsob chování jedince nacházejícího se v určité společenské pozici. Jestliže jsme výše uvedli, že *status vyjadřuje práva jedince, který zastává určitou pozici, potom v tomto smyslu vyjadřuje role povinnosti, které člověku z jeho pozice vyplývají*. Role a status jsou spojené, nelze je od sebe oddělovat. Každý člověk zastává v životě vždy aktuálně několik rolí: žena je matkou, manželkou, učitelkou, členkou nějakého klubu atd. Člověk neuskutečňuje své role podle přesných pravidel a předpisů, ale vnáší do jejich uskutečňování vlastnosti své osobnosti a vlastní pojetí dané role. Když se role "hraje" špatně, snižuje jedinec svůj status a může ztratit zastávanou pozici. Realizovat dobře své rolové chování není jednoduché, neboť někdy může být očekávání na plnění určité role různé. Jinou představu o plnění role žáka mají učitelé, jinou spolužáci. V takovém případě se mluví o neslučitelnosti rolí, které vede k vnitřnímu konfliktu. Jedinec ji obvykle řeší buď tak, že se rozhodne pro jedno pojetí role, nebo různým způsobem variuje mezi danými koncepcemi.

Sociální percepce

Sociální percepce (vnímání) je první základní fází mezilidské interakce, neboť na tom, jak jeden člověk vidí druhého, se začíná rozvíjet vzájemná interakce. První reakce na jinou osobu znamená vytvoření si dojmu o ní. Tento dojem potom řídí naši reakci na tuto osobu a ovlivňuje průběh interpersonální interakce. Sociální percepce představuje složitý mechanismus, který zvláště zpočátku a u nezkušeného posuzovatele využívá spíše intuitivního než diskurzivního (na rozumu založeného) přístupu. Proto zde dochází k řadě chyb a omylů, které mají své psychologické záležitosti, jimž se můžeme na základě důkladného poznání vyhnout. Upozorníme tady jen na tři takovéto "klamy", které mohou podstatně zkreslit naše vnímání jiných lidí (KRECH, D. ad., 1968, s. 74 - 77):

- 1. Výběrová organizace vnímání.** Je to tendence člověka vybírat ze svého fyzikálního i sociálního prostředí taková fakta či takové jejich stránky a vlastnosti, které jsou v souladu s našimi představami, city a zaměřením. (Např. ve škole neúspěšný žák si všímá v životopisech některých významných osob hlavně jejich případných školních neúspěchů.)
- 2. Haló - efekt.** Tendence vnímat vlastnosti osobnosti pod vlivem celkového příznivého nebo nepříznivého dojmu, který si obvykle tvoříme hned na začátku seznámení s hodnoceným člověkem pod vlivem nějaké jeho nápadné a často i nepodstatné vlastnosti. Jestliže náš celkový dojem je příznivý, zvětšuje to intenzitu kladných vlastností a snižuje intenzitu záporných a naopak. (SMÉKAL, V., 1970, s. 30).
- 3. Stereotypy.** Je to tendence připisovat nějakému jedinci ty vlastnosti, o nichž předpokládáme, že charakterizují skupinu, do které patří. Tedy mechanicky aplikujeme schémata obrazů osobnosti. Např. očekáváme, že všichni sportovci budou odvážní, intelektuálové nepraktičtí atp. Rozlišují se tzv. autostereotypy, tj. určité představy a mínění, které mají skupiny o sobě samých (např. učitelé o učitelích), a heterostereotypy, tj. představy a mínění, které mají určité skupiny o jiných skupinách (např. učitelé o žácích).
- 4. Soukromá (implicitní) teorie osobnosti.** Náзор jednotlivce na způsob vzájemného vztahu osobnostních vlastností, tj. osobní přesvědčení, že když má určitá osoba vlastnost x, musí mít i vlastnost y. Např. když je někdo ustrašený, je to proto, že nemá čisté svědomí.

Sociální komunikace

Nejčastěji se **sociální komunikace** chápe jako sdělování a přijímání významů v sociálním chování a v sociálních vztazích lidí (JANOUSHK, J., 1988, s. 42).

V procesu sociální komunikace rozeznáváme následující prvky:

- 1. komunikátora (osoba, od níž určité sdělení vychází)**
- 2. komunikanta (osoba, která určité sdělení přijímá)**
- 3. komuniké (obsah sdělení)**
- 4. komunikační kanál (způsob, jak je komuniké předáváno)**
- 5. psychický účinek přijatého komuniké.**

Podle směru, jímž informace proudí, můžeme mluvit o informacích přicházejících zvenčí do organizace, jdoucích z organizace ven a probíhajících uvnitř organizace.

V sociální komunikaci můžeme ještě sledovat také pohyb informace, který může být vertikální (shora dolů nebo zdola nahoru) a nebo horizontální (výměna informací mezi individui zastávajícími stejnou pozici ve skupině).

Komunikace bývá jednosměrná (např. učitel dá určitý pokyn) nebo dvousměrná (např. učitel diskutuje se žáky o tom, co se bude dělat). U jednosměrné komunikace není zpětná vazba, ale je rychlejší, dvousměrná komunikace je pomalejší, ale přesnější, protože si komunikátor ověřuje výsledek. Při použití jedné z těchto komunikací rozhoduje tedy to, jestli je pro nás v dané chvíli důležitější rychlost nebo přesnost.

Interpretace komuniké

Před, event. při interpretaci komuniké bychom měli ještě brát v úvahu tyto faktory:

- 1. *Stupeň inteligence účastníků komunikace.***
- 2. *Tělesný stav, únavu, vyčerpání, intoxikaci (alkohol, nikotin atd.), smyslové nedostatky (např. nedoslýchavost).***
- 3. *Předchozí zkušenosti účastníků komunikace.***
- 4. *Očekávání a obavy účastníků komunikace, které může sdělení vyvolat.***
- 5. *Temperamentové zvláštnosti účastníků komunikace.***
- 6. *Specifičnost psychologického vztahu komunikanta ke komunikátorovi a naopak.***
- 7. *Sociálněpsychologickou atmosféru, v níž se komunikace uskutečňuje***

Nonverbální komunikace

Nonverbální komunikaci a velmi často nese větší množství informace než sdělení verbální. Do mimoslovní komunikace patří:

1. **Paralingvistika.** Představuje vše, co doprovází slovní projev, tj. hlasitost, výška a barva hlasu, dikce, intonace a přestávky v řeči. Pro každého mluvčího je důležitý svrchní tón hlasu, který vyjadřuje zájem o předmět, vztah k posluchači a vnitřní jistotu. S jistotou souvisí i rychlost řeči.
2. **Mimika.** Výrazy obličeje, které jsou tvořeny různými konfiguracemi obličejových svalů a změnami v nich. V mimickém výrazu jsou vyjádřeny především řečnickovy emoce.
3. **Pohledy.** Pomocí nich se navazuje kontakt. Pohled by neměl být strnulý nebo vyzývavý.
4. **Proxemika znamená fyzické oddálení nebo přiblížení.** Fyzická vzdálenost mezi osobami bývá pocítována jako vzdálenost psychická.
5. **Posturika zahrnuje sdělování prostřednictvím postoje,** tj. konfigurace jednotlivých částí těla. Celkový postoj je dán rozložením váhy těla na nohy a orientací páteře.
6. **Kinestika představuje komunikaci různými pohyby rukou, nohou (způsob chůze) a hlavy.** Pohyby výrazně charakterizují osobnost mluvčího a jeho temperament. Měly by být dostatečně zvládnuté, aby se nestaly terčem pozornosti a nepůsobily disfunkčně.
7. **Gestika.** Jde o sdělování kulturně normalizovanými výrazy, pohyby a postoji, tzn. gesty. Měly by být používány úměrně a především funkčně. Chybou je neshoda tzv. názorných gest s verbálním obsahem sdělení.
8. **Haptika.** Jde o bezprostřední dotyk (podávání rukou, poplácávání, pohlazení aj.).
9. **Celkový vzhled.** Upravenost, úroveň oblečení, účes atd. Je chybou, když se na tyto znaky rezignuje.
10. **Prostředí komunikace,** jeho charakteristika, estetika, pořádek, způsob usazení návštěv, styl zařízení, ve kterém člověk žije a pracuje.